

SVERRIR TÓMASSON

HRYGGJARSTYKKI

NAFNID á bók Eiríks Oddssonar kemur aðeins fyrir í Heimskringlu. Þar segir svo:¹

Hallr, sonr Þorgeirs læknis Steinssonar, var hirðmaðr Inga konungs ok var við staddr þessi tíðendi. Hann sagði Eiríki Oddssyni fyrir, en hann reit þessa frásögn. Eiríkr reit bók þá, er kölluð er Hryggjarstykki. Í þeiri bók er sagt frá Haraldi gilla ok tveimr sonum hans ok frá Magnúsi blinda ok frá Sigurði slembi, allt til dauða þeira. Eiríkr var vitr maðr ok var í þenna tíma löngum í Nóregi. Suma frásögn reit hann eptir fyrirsögn Hákonar maga, lends manns þeira Haraldssona. Hákon ok synir hans váru í öllum þessum deilum ok ráðagörðum. Enn nefnir Eiríkr fleiri menn, er honum sögðu frá þessum tíðendum, vitrir ok sannreyndir, ok váru nær, svá at þeir heyrðu eða sá atburðina, en sumt reit hann eptir sjálfs sín heyrn eða sýn.

Ekki er vitað, hvort Eiríkur hafi sjálfur gefið verkinu þetta nafn eða hvort það er síðar til komið.

Að fornu finnst orðið hryggjarstykki einnig sem fuglsheiti í þulum Snorra-Eddu,² en óvíst er hve gamlar þær eru. Sveinbjörn Egilsson telur í *Lexicon poëticum* að ekki sé vitað við hvaða fugl sé átt.³ Guðbrandur Vigfússon segir hins vegar að þetta sé nafn á andartegund.⁴ Í formála

¹ *Íslenzk fornrit XXVIII*, 318–319. Leshátturinn *Hrygðarstykki*, sem kemur fyrir í Hrokkinskinnu, er marklaus, þar sem bókin heitir Hryggjarstykki í Huldu, sbr. AM 66 fol. 122v.14, *EIM VIII* (Copenhagen 1968); sbr. Fornmanna sögur (Kaupmannahöfn 1832) VIII, 226.

² 'hramn höns himbrin hryggjarstyki', sbr. AM 748 4to fragm. I, 25r.4, *CCI XVII* (Copenhagen 1945). Sbr. *Edda Snorra Sturlusonar II* (Hafniæ 1852), 488.

³ *Lexicon poëticum* (Hafniæ 1860): 'avis nescio quæ, . . . in avium nomenclatura.'

⁴ Cleasby, Vigfússon, *Icelandic-English Dictionary* (Oxford 1874): 'a kind of duck (from a spot on the back), the sheldrake (?).'

3. b. Heimskringlu telur Bjarni Aðalbjarnarson að fuglsheitið hryggjarstykki tákni líklega svartbak.⁵ Sigurður Nordal birtir þessa tilgátu í bókmenntasögu sinni: 'Hryggjarstykki kendes som fuglenavn (svartbag?).' Og hann bætir við:⁶ 'En nærmere forklaring deraf er det ørkesløst at søge, men man kan jævnføre bognavne som Grýla og Hungrvaka fra sagaskrivningens barndom.' Vera kann að eitthvert samband sé á milli þessara tveggja ágískana um hvers kyns fuglinn sé. Aftur á móti eru tvö dæmi úr seðlasafni Orðabókar Háskólans um orðið í mæltu máli.⁷ Bæði eru komin frá Birni J. Blöndal, rithöfundu í Laugarholti í Borgarfirði. Hann hefur það eftir gamalli konu úr Dýrafirði, að hún hafi aldrei kallað svartbak annað, en í bréfi til Orðabókarinnar dagsettu 18.1. 1971 segir hann orðrétt: 'Loksins fann ég mann, sem vissi, að hryggjarstykki er veiðibjalla. Var það Sigurður Nordal.'

Fyrstur til þess að reyna að skýra nafnið á bók Eiríks Oddssonar var Árni Magnússon. Hann hefur séð að í nafninu fólst einhvers konar líking, en útskýring hans er bundin túlkun hans á því, hvernig konungasögur urðu til.⁸ Ari fróði hafði að hyggju Árna ritað sögu Noregs konunga fram til 1130, en Theodricus monachus átti að hafa haft það rit fyrir sér, 'og með því það þraut með dauda Sigurdar Jorsalafara, þá varð hann og að hætta þar'. Árni hefur hugsað sér að Hryggjarstykki hafi náð til lífláts Sigurðar slembis og fjallað um sögu Noregs 'ab anno 1130 ad 1139 inclusive.' Síðan segir Árni orðrétt:⁹

Það sem framar var að seigia um sonu Harallz gilla, ríki þeirra þá þeir uxu upp og liflát. Jtem upphaf ríkis Magnuss konungs Erlingssonar, hefur öfjad skrifad Snorre Sturluson, so sem til að continuera opera Ara og Eiriks, varð so opus Eiriks midt i bokinne, og

⁵ *Íslenzk fornrit XXVIII*, lxvii.

⁶ *Sagalitteraturen (Nordisk kultur VIII:B, København 1953)*, 197.

⁷ Önnur dæmi Orðabókar Háskólans eru úr ritmáli: 'Annars eru þættir Kristleifs hryggjarstykki bókarinnar, og mun mörgum matur í þykja', segir í ritdómi eftir Stefán Einarsson í *Iðunni* 1937, 262. bls. Hitt dæmið hljóðar svo: 'Tímatel er hryggjarstykki allrar sögu'. Fyrsta dæmið um að veiðibjalla hafi verið nefnd svo, er hjá Bjarna Sæmundssyni, *Fuglarnir* (Reykjavík 1936), 439. Hann nefnir enga heimild, en getur þess að nafnið sé fornt. Þessa ábendingu þakka ég Jóni Samsonarsyni.

⁸ AM 364 4to II, 311; prentað af Jóni Sigurðssyni í *Eddu Snorra Sturlusonar* (Hafniae 1880) III, 227 og 2. nmgr.

⁹ Tilvitnað rit, 227.

þvi ad rettu kallad Hryggjarstycke. Styl Ara og Eiriks mun Snorri umbreytt hafa per totum volumen, haft sinn eigen styl, enn teked materiuna ur operibus Ara og Eiriks. So ad öll bokin mun ad visu vera opus Snorra.

Hann dregur síðan fram aðra skýringu í athugagrein, þar sem hann hnykkir á myndvísi nafnsins:

Eiriks Oddzsonar opus hiet Hryggjarstycke fyrrenn Snorre bætte sinu aptan vid. So ä þä hryggjar stycke hier ad skiliast fyrer ultimam partem historiae Norvegiæ. nempe adur enn Snorra continuatio kom til. Og er so allusio nominis teken af sitiande manne, hvar höfuded er hid efsta og hryggurenn hid nedsta.

Í báðum þessum útskýringum reynir Árni að sýna fram á, á hvern hátt líkingin í nafninu skírskotar til líkamshlutans.

Þessar útskýringar Árna hafa ekki almennt hlotið hlómgrunn meðal fræðimanna; Konrad Maurer minnst að vísu á þær en eignar þær Þormóði Torfasyri.¹⁰ Möbius tekur upp skýringu Jóns Sigurðssonar, en hann hefur örlítið vikið við skoðunum Árna.¹¹ Þeirrar skýringartilgátu er svo aftur getið í bókmenntasögu J. de Vries, en ekki er vísað til heimildar.¹² Aðrir fræðimenn, þar á meðal Finnur Jónsson og Finn Hødne-bø hafa talið nafnið vera óútskýrt.¹³ Bjarni Aðalbjarnarson vísar til skýringar Jóns Jóhannessonar, en hann hafði hugsað sér að það væri

¹⁰ Konrad Maurer, *Ueber die Ausdrücke* (München 1867), 60–61. Af orðum Þormóðar er ekki unnt að sjá, að hann hafi haft fram að færa einhverja skýringu á nafninu. Þessi tilvísun hjá Maurer til Þormóðar hlýtur því að eiga við skýringu Árna Magnússonar. Sbr. Torfæus, *Historia rerum Norvegarum* I (Hafniæ 1711), Prolegomena fol. B 2.

¹¹ Sbr. Theodorus Möbius, *Catalogus librorum Islandicorum et Norvegarum ætatis mediæ* (Lipsiæ 1856), 113–114:

De hoc nomine Jón Sigurdsson vir illustr. mihi adnotavit: 'Hryggjarstykki: dorsum = historia mediæ ævi s: mediæ cycli, oppos. historiis de Olavo Tryggv. et Olavo sancto, quasi primis, et ex altera parte historiis Sværreris et Haconis, quasi ultimis in cyclo historico de regib. Norveg.'

¹² *Altnordische Literaturgeschichte* II (Berlin 1967), 234, 2. nmgr.

¹³ Finnur Jónsson, *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie* II (København 1923), 372: 'hvad dette navn egenlig vil sige, er usikkert.' Finnur telur þó ekki ósennilega tilgátu Jóns Sigurðssonar sem tekin er upp hjá Möbiusi og síðar hjá Maurer, sbr. 10. og 11. nmgr. Sbr. einnig *KLNM* VII, 25–26. Hins vegar er skýring Anne Holtsmark tekin upp í *Norrøn ordbok* (Oslo 1975), útg. af Leiv Heggstad, Finn Hødne-bø og Erik Simensen.

dregið af orðum 12. kapitula Haraldssona sögu, þar sem lýst er drápi Sigurðar slembis:¹⁴ 'En síðan tóku þeir ok skutu stokki á hrygginn, svá at sundr gekk.'

Síðast freistaði Anne Holtsmark þess að útskýra nafnið.¹⁵ Í stuttu máli sagt voru skýringar hennar á þá lund, að hún taldi að norræna orðið *stykki* hefði verið notað um það, sem franskir nefndu *piece* og komið var úr miðaldalatínu, *pecia* (*petia*, *petea*). Hún benti á, að þekkt væru samböndin, *pecia pedis*, *carnis*, *fusti* og síðast en ekki síst *pecia pergameni*, sem notað hefði verið um skinnarkir, einkum þær, sem bókhöndlarar við háskólann í París léðu út til uppskrifta gegn gjaldi. Anne Holtsmark segir orðrétt:¹⁶

Den franske medievalist J. Destrez har gitt en inngående analyse av ordet slik det brukes i middelalderlige manuskripter, i en avhandling: « La *pecia* dans les manuscrits universitaires du XIIIme et XIVme siècles » (Paris 1935). Han gjør i innledningen rede for hvordan dette ordet kom til å bli brukt i handelen med manuskripter. Det var fra først av et ord fra garveryrket om « une peau de mouton préparée en vue d'écriture », så ble det anvendt om det stykke en kan få ut av et skinn når de ubrukelige kantene er skåret bort. Den videre behandling er å brette skinnets sammen én gang, det blir folio-format; om man bretter det en gang til, får vi kvarto. Et slikt sammenbrettet stykke heter fremdeles i skriverterminologien et *pecia*, stykke.

Hún taldi ugglaut að norrænir skrifarar hefðu notað orðið *stykki* sem *terminus technicus* eins og franskir starfsbræður þeirra á 13. og 14. öld brúkuðu orðið *piece*. Síðari liður nafnsins Hryggjarstykki væri því:¹⁷

en oversettelse av lat. *pecia*, som i norrønt mál er belagt som lánord i lærde kretser fra 14. århundre i formen *petea*, DN II 91: akk. *peteam af silki*. Det blir da et navn som tar hensyn til håndskriftets utseende, ikke til innholdet. Første ledd i sammensetningen *hryggiarstykki*, gen. av *hryggr*, 'rygg', må være noe som karakteriserer det *stykki* Eiríkr skrev på.

14 Íslenzk fornrit XXVIII, lxxvii.

15 Anne Holtsmark, Hryggjarstykki, (Norsk) *Historisk tidskrift* 45(1966),60–64.

16 Tilv. ritg., 61.

17 Tilv. ritg., 62.

Anne Holtsmark þótti enn fremur líklegt að Snorri Sturluson og aðrir 'compilatores' hefðu einmitt stuðst við slík stykki, þegar þeir settu saman rit sín. Henni reyndist líka létt að skýra fyrri lið nafnsins. Hún greip til orðabókar Fritzners og fann þar þessar merkingar skráðar:¹⁸

3) baksíðan av et brev, DN I 593: *skrifaði ek Þetta á hrygg brefsins*, og 4) foldkanten av et etter lengden brukket og sammenlagt stykke tøy, motsatt jare.

Hún valdi síðasttöldu merkinguna og ályktaði:¹⁹

Innholdet av Eiríkr Oddssons *stykki* er iallfall ikke større enn at det kunne rommes på fire sider in fol., det kunne være 8 spalter. Da har skinnet bare vært brettet i to, og har naturlig kunnet hete *Hryggjarstykki* i 13. århundre, hvor man var vant med at bøker bestod av mer enn ett blad.

Og heitið hryggjarstykki í þulum Snorra Eddu túlkaði hún:²⁰

som et sammenligningsnavn, det er en viss likhet mellom et sammenbrettet pergamentblad «in folio» og en fugl med utspilte vinger.

Svo skemmtileg og skarpleg sem þessi skýring er, þá stenst hún naumast nánari próf. Um íslenska eða norska atvinnuskrifara, sem störfuðu við bókhöndlun, líka þeirri sem í París var á 13. og 14. öld, eru engar heimildir. Og þó að orðið *stykki* sé til í málinu og geti á 14. öld merkt hið sama og *pecia*, ff. *piece*, þá er merkingin *hlutur af einhverju* eldri og algengari. Norrænn *terminus technicus* sem svarar til franska orðsins er að jafnaði *kver*. Elsta dæmi þess í orðabókum er úr Sverris sögu, AM 327 4to:²¹ 'Hér kom fram draumr minn . . . at ek átti mér bók ok var laus þll ok mikil svá at hon tók mikit af landinu ok var stolit ór einu kverinu.'

Annar hængur er á skýringu Anne Holtsmark. Hún gerði ráð fyrir því að bókin *Hryggjarstykki* hefði verið mjög lítil, nánast blakandi tvíblöðungur, og hefði ritið dregið nafn sitt af útlitinu. Nú er naumast nokkur leið til að ákvarða stærð þessa rits. Í orðinu *stykki* er að vísu

¹⁸ S. r., s. st.

¹⁹ S. r., s. st.

²⁰ Tilv. ritg., 63.

²¹ *Sverris saga*, ved Gustav Indrebø (Kristiania 1920), 175; stafsetning samræmd hér.

fólgin smækkun. Slíkrar smækkunar gætir í bókarheitum miðaldamanna og má nefna þar til dæmis *Libellus Islandorum*.

Orð Snorra sem hér að framan var vitnað til eru það óljós að þau hafa verið túlkuð á tvo vegu. Í fyrsta lagi að ritið hafi fjallað um tímabilið 1130–1139, og í öðru lagi að það hafi náð til dauða Inga Haraldssonar 1161. Þeir fræðimenn sem eru fylgjandi þeirri skoðun að ritið hafi aðeins náð fram til 1139, benda á að ekki sé vísað til heimilda eftir það. En hinir sem halda því fram að ritið hafi náð til 1161 telja að Eiríkur Oddsson hafi vel getað verið einn til frásagnar eftir það. Af orðum Snorra verður það eitt ráðið, að bók Eiríks hefur fjallað um Harald gilla og sonu hans, sem allir nefndust konungar, og að auki Sigurð slembi. Ætla má þó, að a. m. k. sumir norskir þegnar hafi ekki talið alla þessa stórhöfðingja réttborna til ríkis.

Eiríkur Oddsson semur Hryggjarstykki að fyrirsögn Hákonar maga. Af sambandinu er ljóst að Hákon hefur verið aðalheimildarmaður hans og má gera því skóna að hann hafi verið hvatamaður ritsins, ef ekki ritbeiðandi. En til skýringar á nafngiftinni Hryggjarstykki er einkum þetta tvennt mikilvægt.

Orðið *hrygr* er fyrst og fremst notað um beinsúlu í baki manna og dýra. Kristnu samfélagi á miðöldum er oft líkt við líkama. Í Varnaræðu Sverris konungs Sigurðarsonar kemur þessi líking fyrir:²²

Axlir ok herðar ok (h)rygr þessa líkams skyldu vera jarlar ok stórhöfðingjar, þeir er bera mætti ok létta allan þunga, þann er til handa bæri (.)

Erik Gunnes bendir á í riti sínu, *Kongens ære*, að þessi líking sé ævagömul.²³ Cassiodorus hefur m. a. þekkt til þvílíkrar myndar, en einna fyllst verður hún í meðförum kardinálans Humberts; hjá honum eru biskupar augu samfélagsins en veraldarvaldið er fólgið í brjósti og handleggjum. Allur líkaminn táknar hjá flestum miðaldahöfundum *ecclesia*, samlífi kristinna manna, en hjá John frá Salisburi er líkamanum ekki jafnað til *ecclesia* heldur *res publica*.

Nafngiftina *Hryggjarstykki* má þá skýra út frá þessari líkingu; það tákni bók sem rituð hafi verið um hlut stórhöfðingja í þjóðfélaginu.

²² Anne Holtmark, *En tale mot biskopene* (Oslo 1931), 1; stafsetning samræmd hér.

²³ Sbr. *Kongens ære* (Oslo 1971), 76–77, 371.

Hugsanlegt er þó að heitið skírskoti til þess að ritbeiðandinn hafi verið lundur maður og bókin sé hans eign, hans stykki. Ef fyrri skýringin færi nærri sanni, þá væri þetta heiti í samræmi við miðaldavenju: bækur skulu draga nafn af eftirfarandi efni, enda segir Fyrsti málfræðingurinn:²⁴ 'Titull kveðum vér þat er sem lítil sól sé, því at svá sem sól lýsir, þars áðr var myrkt, þá lýsir svá titull bók ef fyrir er ritinn.'

²⁴ *The First Grammatical Treatise*, ed. by Hreinn Benediktsson (Reykjavík 1972), 242; stafsetning samræmd hér.